

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

**ОБРАЗ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СЕНТИМЕНТАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ  
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)  
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: здобувачка 4 курсу  
07-441 групи  
Спеціальності 014 Середня освіта  
спеціалізації 014.03 Історія  
Освітньо-професійної програми  
Середня освіта (історія)  
Чала Валерія Дмитрівна

Керівник: д.і.н., професор  
Черемісін О.В.

Рецензент: Судаковська Н.В.,  
спеціаліст вищої категорії, вчитель  
історії та правознавства Херсонської  
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів  
№ 55 Херсонської міської ради

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                                                                                 | 3  |
| РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНТИМЕНТАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:<br>ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА .....                                                        | 6  |
| 1.1. Історіографія вивчення сентиментальної літератури та образу Півдня<br>України.....                                                    | 6  |
| 1.2. Джерела для аналізу образу Півдня України у сентиментальній<br>літературі.....                                                        | 9  |
| РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У<br>СЕНТИМЕНТАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ХІХ ст.....                                                      | 14 |
| 2.1. Природа Півдня України: символіка і мотиви.....                                                                                       | 14 |
| 2.2. Людина і повсякденність: побут та етнічна ідентичність.....                                                                           | 18 |
| 2.3. Південь України як простір свободи і романтичної уяви.....                                                                            | 24 |
| РОЗДІЛ 3. ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «ОБРАЗ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У<br>СЕНТИМЕНТАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.» У<br>ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ..... | 28 |
| 3.1. Аналіз шкільних підручників з історії України .....                                                                                   | 28 |
| 3.2. Методичні рекомендації щодо інтеграції літературних образів у<br>викладання історії.....                                              | 31 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                                                              | 34 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....                                                                                              | 39 |

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Образ Півдня України займає важливе місце в українській літературі першої половини XIX століття, зокрема у творах сентиментального напрямку. Цей регіон з його самобутньою культурою, природною красою та багатством традицій став ідеальним джерелом для створення літературних образів, які поєднують реалістичність і романтизацію. Сентименталізм, як літературний напрям, наголошує на глибоких людських почуттях, гармонії людини і природи, що особливо актуально для відображення південного українського краю. Дослідження образу Півдня України у сентиментальній літературі дозволяє не лише глибше зрозуміти регіональні особливості художнього письма, але й простежити роль цього регіону у формуванні національної літературної традиції. Актуальність теми також зумовлена недостатнім науковим висвітленням цього питання в сучасному літературознавстві.

**Об'єктом дослідження** є культурно-історичне відображення Півдня України в сентиментальній літературі першої половини XIX ст. та можливості його інтеграції в зміст шкільного курсу історії.

**Предметом дослідження** є специфіка відображення образу Півдня України у контексті сентиментальної літератури.

**Мета дослідження** полягає у визначенні ролі Півдня України в сентиментальній літературі першої половини XIX століття, а також у дослідженні особливостей його художнього зображення в літературних текстах.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати історіографію вивчення сентиментальної літератури та образу Півдня України.
2. Охарактеризувати джерела для аналізу образу Півдня України у сентиментальній літературі.

3. Дослідити теоретичні засади сентиментальної літератури
4. Розкрити літературний образ Півдня України у сентиментальній традиції XIX століття.
5. Проаналізувати соціокультурні аспекти життя населення Півдня України першої половини XIX століття.
6. Розглянути Південь України як простір свободи і романтичної уяви.
7. Здійснити аналіз шкільних підручників з історії України для 9 класу.
8. Окреслити методичні рекомендації щодо використання сентиментальних літературних творів у викладанні історії України.

**Наукова новизна дослідження** полягає у виявленні та систематизації особливостей зображення Півдня України у сентиментальній літературі першої половини XIX століття. У роботі вперше здійснено комплексний аналіз літературного образу Півдня України як складника сентиментальної традиції, що поєднує регіональний колорит із ключовими естетичними принципами сентименталізму. Особливу увагу приділено символіці природи, мотивам свободи та соціального протесту, які визначають художню специфіку цього регіону в літературі.

Також уперше розглянуто вплив історичних умов колонізації Півдня України на формування його образу в сентиментальній традиції. Дослідження акцентує увагу на взаємодії літературного тексту та реальної історичної дійсності, що дозволяє глибше зрозуміти суспільні уявлення про цей регіон у першій половині XIX століття. Окремим аспектом новизни є аналіз ролі сентиментальної літератури у формуванні уявлення про Південь як простір свободи та романтичної уяви, що мало вплив на подальший розвиток української літературної традиції.

**Хронологічні межі дослідження** охоплюють першу половину XIX століття — період активного розвитку сентименталізму в українській літературі. Нижня межа дослідження – 1800 рік – обґрунтовується тим, що

саме на початку XIX століття починають з'являтися твори, що відзначаються рисами сентименталізму, зокрема ті, що формують уявлення про Південь України як унікальний регіон.

Верхня межа – 1835 рік – визначена завершенням активного періоду сентименталізму в українській літературі, після якого цей напрям поступово поступається місцем романтизму. У цей період відбувається трансформація художнього образу Півдня: сентиментальні мотиви поступово витісняються більш динамічними та соціально загостреними характеристиками, характерними для наступних літературних етапів.

**Територіальні межі** роботи охоплюють Південь України, який у першій половині XIX століття стає важливим культурним і літературним регіоном. Станом на першу половину XIX століття адміністративно–територіальний устрій Півдня України включав Катеринославську, Таврійську та Херсонську губернії, а також землі, які активно колонізувалися завдяки імперській політиці заселення.

Цей регіон відіграв важливу роль у суспільному та культурному житті, оскільки поєднував у собі багатонаціональний склад населення, соціальні суперечності та романтизоване уявлення про свободу, що знайшло відображення в сентиментальній літературі.

**Структура роботи.** Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

**Практичне значення дослідження.** Результати дослідження можуть бути використані у викладанні історії української літератури, літературознавства, культурології та регіонознавства. Вони також слугуватимуть основою для подальших наукових студій у галузі українського сентименталізму, дослідження регіональних аспектів літератури та аналізу культурної спадщини Півдня України.

#### **Апробація результатів дослідження**

Наукові результати, отримані в межах виконання кваліфікаційної роботи, були апробовані через активну участь в науковому житті

Херсонського державного університету. Зокрема, ключові концепції та висновки презентовано на VIII Всеукраїнській науковій конференції молодих учених, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір», що організовується кафедрою історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету.

Доповідь була представлена у рамках секції, присвяченої соціо- та етнокультурним форматам регіонального розвитку, де привернула увагу до малодосліджених аспектів трансформації Півдня України у XIX столітті. Під час обговорення були враховані коментарі фахівців, що дозволило критично переосмислити окремі положення роботи та удосконалити аргументацію.

Окрім конференційного формату, результати дослідження розглядалися на методичних семінарах кафедри, що дало змогу залучити до дискусії викладачів і студентів старших курсів, які спеціалізуються на історичній регіоналістиці. Така міжрівнева наукова комунікація дозволила не лише здійснити перевірку логічної цілісності та актуальності дослідження, але й підтвердила його значущість для сучасної історичної науки.

## РОЗДІЛ 1

### ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНТИМЕНТАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

#### 1.1. Історіографія вивчення сентиментальної літератури та образу Півдня України

Історіографія вивчення сентиментальної літератури є важливим аспектом розуміння літературного процесу XVIII–XIX століть, зокрема в Україні. Сентименталізм, як літературний напрямок, прагнув до вираження глибоких людських почуттів, акцентуючи увагу на простій людині, її емоціях та внутрішньому світі. Образ Півдня України, як регіону з унікальним культурним та історичним колоритом, також знаходив своє відображення у творах цієї епохи.

Сентименталізм в українській літературі зародився під впливом європейських зразків, зокрема творів англійських, французьких і німецьких письменників. Найяскравішими представниками стали Григорій Квітка–Основ'яненко та Іван Котляревський. У таких творах, як «Маруся» чи «Сердешна Оксана», Квітка–Основ'яненко використовував сентиментальні мотиви для змалювання ідеалізованого сільського життя, багатого на емоції та духовну чистоту [4, с. 74].

Характерною рисою українського сентименталізму було перенесення уваги на етнічні та соціальні особливості українського народу. Літературні герої здебільшого були простими людьми, близькими до природи, чий почуття відображали національні риси українського менталітету. Сентиментальна проза сприяла розвитку ліризму в літературі, закладаючи підґрунтя для майбутнього розвитку романтизму.

Південь України, зокрема степові простори, був унікальним джерелом натхнення для багатьох письменників. Цей регіон привертав увагу своєю природною красою, історичною пам'яттю, етнічною строкатістю та

особливим укладом життя його мешканців. У літературі він часто поставав місцем дії, яке символізувало свободу, боротьбу, гармонію з природою, а також конфлікти між старим і новим світом. Степ, море, таврійські хутори та поселення — ці образи створювали унікальний тло для сентиментальних оповідей, що зосереджувалися на простій людині, її почуттях і зв'язках із землею [4, с. 78].

У контексті сентименталізму Південь України часто виступав як символ гармонії між людиною і природою, уособленням ідеалізованої ідилії. Ця романтизація регіону базувалася на його географічній унікальності: безкраї степи, що нагадували про велич і силу природи, та водночас про крихкість людської долі перед її масштабами. Образи південного краю поєднували в собі реалії народного життя з емоційно підсиленням відображенням природної краси, яка ставала невід'ємною частиною оповіді.

Такі настрої знаходили своє відображення у творчості письменників, які надихалися культурними особливостями регіону. Відомо, що етнографічні нотатки, усна народна творчість, місцеві легенди та перекази активно використовувалися у художніх творах, сприяючи формуванню багатогранних образів. Сентименталістська традиція дозволяла авторам зосередитися на внутрішньому світі персонажів, розкриваючи їхні переживання через призму специфічного південного контексту.

Південь України виступав територією, де взаємодіяли різні культури та нації: українці, кримські татари, болгари, греки, євреї. Ця етнічна мозаїка збагачувала літературні образи, додаючи їм екзотичності та багатогранності. Водночас конфлікти й виклики, характерні для цього регіону, такі як боротьба за землю чи зіткнення інтересів різних народів, знаходили відображення у літературі через індивідуальні долі героїв, їхню драму та прагнення до щастя [4, с. 81].

Дослідження сентименталізму в українській літературі розпочалося в середині XIX століття, коли з'явилися перші спроби класифікації літературних напрямів. Важливий внесок зробили такі діячі, як Олександр

Потебня, Михайло Драгоманов та інші, які не лише аналізували основні елементи цього літературного напрямку, але й звертали увагу на національну специфіку української літератури. Їхні роботи заклали підґрунтя для подальшого вивчення сентименталізму як явища, що відображає певні соціокультурні особливості епохи.

На початку XX століття увага до сентименталізму посилилася завдяки розвитку літературознавства, яке розглядало його не лише як художній напрям, а й як форму соціальної рефлексії. Праці Дмитра Чижевського та Олександра Білецького дали змогу краще усвідомити роль сентименталізму в розвитку української літератури, зокрема його вплив на формування емоційного та морального змісту творів. Ці дослідники акцентували увагу на зв'язку сентименталізму з народною творчістю, зокрема ліричною піснею, яка послужила джерелом натхнення для багатьох письменників [18, с. 11].

У другій половині XX століття літературознавці почали приділяти більше уваги регіональній специфіці сентименталізму. Південь України, як один із ключових регіонів, став об'єктом окремих досліджень. Особливий інтерес викликали твори, в яких Південь виступав як місце, що поєднує етнографічну унікальність із загальнолюдськими емоційними переживаннями. Вивчення цього аспекту дозволило виявити, як культурні й природні особливості регіону впливали на створення художніх образів.

Сучасні дослідження розширили аналіз сентименталізму, включивши до нього міждисциплінарний підхід. У полі уваги опинилися не лише літературні твори, але й контексти їх створення: історичні умови, соціальні процеси, національна самоідентифікація. Зокрема, вивчення впливу Півдня України на формування літературного канону стало одним із пріоритетних спрямувань у цій галузі. У працях літературознавців розглядаються питання, як географічне тло, народна культура та місцеві традиції впливали на розвиток сентиментальної літератури [24].

Додатково важливим стало дослідження взаємодії сентименталізму з іншими літературними напрямками, такими як романтизм чи реалізм, у

контексті формування української ідентичності. Ці роботи показують, як сентименталізм, спираючись на емоційний складник, сприяв розвитку національної свідомості та підкреслював важливість збереження культурної спадщини.

Історіографія вивчення сентиментальної літератури та образу Півдня України демонструє багатогранність цього напрямку. Сентименталізм став не лише етапом у розвитку літератури, але й способом відображення національних цінностей, ідеалів та емоційної глибини українського народу. Образ Півдня України, як осередку історичної та культурної пам'яті, відіграв важливу роль у формуванні літературних традицій. Подальше дослідження цих тем дозволить розширити розуміння культурної та історичної спадщини України.

## 1.2. Джерела для аналізу образу Півдня України у сентиментальній літературі

Аналіз образу Півдня України у сентиментальній літературі XIX ст. спирається на низку джерел, які розкривають соціокультурні, історичні та етнографічні аспекти регіону. Ці джерела є важливими для відтворення атмосфери часу і простору, а також для розуміння специфіки сентименталізму як літературного напрямку.

Одним із найважливіших джерел для аналізу образу Півдня України у сентиментальній літературі XIX століття є твори українських письменників, які використовували цей літературний напрям для передачі глибоких емоційних переживань, внутрішнього світу персонажів і відображення морально–етичних цінностей того часу. Сентименталісти, акцентуючи увагу на душевних аспектах, водночас створювали ідеалізований образ сільського життя та традицій, притаманних українському народу [24].

Григорій Квітка–Основ'яненко — один із найвизначніших представників цього напрямку. У його повісті «Маруся» перед читачем постає

зворушливий образ молодії дівчини, життя якої нерозривно пов'язане з традиціями і звичаями Півдня України. Описуючи ідеалізовану картину українського села, Квітка–Основ'яненко підкреслює такі моральні чесноти, як вірність, щирість і повага до родинних зв'язків. Через трагічну долю Марусі автор зображує не лише силу кохання, а й емоційну глибину, яка була характерною для сентименталізму. В іншому своєму творі, «Сердешна Оксана», письменник розкриває складну долю дівчини з Півдня України, чий образ є уособленням емоційної вразливості та страждань, що нерідко ставали наслідком суворих суспільних обставин. Через стосунки героїні з іншими персонажами автор досліджує вплив регіональних особливостей на людські долі, акцентуючи увагу на емоційних переживаннях, що є центральною темою сентименталізму [24].

Інший важливий письменник, Іван Котляревський, у своїй п'єсі «Наталка Полтавка» також звертається до елементів сентименталізму, хоча й поєднує їх із просвітницькими ідеями. Цей твір, сповнений народних пісень і глибокого знання традицій, майстерно передає дух Півдня України через образи простих, але щирих і глибоко моральних героїв. Основну увагу в «Наталці Полтавці» зосереджено на силі любові, вірності та боротьбі за щастя, що гармонійно переплітається з етнографічними елементами: деталями побуту, мовними особливостями та відображенням народних звичаїв [24].

Етнографія та фольклор стали невичерпним джерелом натхнення для українських письменників–сентименталістів, адже вони відображали не лише багатий культурний спадок, а й емоційний колорит українського народу. У ХІХ столітті дослідники активно збирали народні пісні, легенди, казки, прислів'я та обряди, які стали підґрунтям для створення образу Півдня України у літературі. Фольклорні матеріали давали змогу передати регіональні особливості, такі як щедра природа, прив'язаність до землі, глибока релігійність і шанування родинних зв'язків.

Особливий інтерес становлять народні пісні, які були просякнуті глибокою емоційністю, властивою сентименталізму. У піснях часто звучали теми кохання, розлуки, страждань, що гармоніювали з літературними мотивами сентиментальних творів. Легенди й казки, у свою чергу, допомагали відобразити уявлення про добро і зло, життєві цінності та моральні уроки, характерні для українського народу.

Етнографічні дослідження також включали детальний опис побуту та звичаїв українців, що надавало матеріал для літературного відображення регіональних особливостей. Весільні обряди, свята та інші традиційні ритуали нерідко ставали основою для створення сцен, які відображали багатство емоцій і важливість соціальних зв'язків у житті героїв. Ці матеріали дозволяли письменникам занурювати читача у світ українського Півдня, з його багатогранною культурою та природною красою [24].

Південь України наприкінці XVIII — першої половини XIX століття привертав увагу багатьох мандрівників, які залишили численні описи своїх подорожей цим регіоном. Їхні записки, щоденники та травелоги стали важливим джерелом інформації для дослідників соціального, культурного й побутового життя українців. У цих творах зображення Півдня України тісно перепліталось з особистими враженнями та емоціями авторів, що робить їх надзвичайно цінними для літературознавчого аналізу.

У подорожніх нотатках, зокрема іноземних мандрівників, Південь України часто поставав як край із розкішною природою, багатим етнографічним колоритом і самобутньою культурою. Автори описували безкрайні степи, чисті ріки, щедрі виноградники й сади, які створювали ідилічний образ регіону. Цей ідеалізований пейзаж згодом знайшов своє відображення у сентиментальній літературі, ставши важливим елементом художніх творів. Природа Півдня, зафіксована у подорожніх нотатках, була тісно пов'язана з образом людини, яка гармонійно існує в цьому просторі, ведучи просте, але морально багате життя [11, с. 22].

Не менш значущими є описи побуту та звичаїв місцевого населення. Мандрівники звертали увагу на такі елементи, як святкові обряди, гостинність, родинні традиції та народні ремесла. Особливо підкреслювався дух спільності та відкритості, що був притаманний жителям регіону. Такі характеристики сприяли створенню образу героїв сентиментальної літератури, які вирізнялися щирістю, сердечністю та емоційною глибиною.

Подорожні нотатки також є важливими для розуміння того, як Південь України сприймався спостерігачами. Вони фіксували не лише об'єктивні реалії регіону, але й емоційне ставлення до нього. Для багатьох мандрівників Південь асоціювався з місцем натхнення та спокою, де можна відчувати єдність із природою. Це уявлення знайшло відображення в сентиментальній літературі, зокрема в акцентах на гармонії між людиною і світом навколо неї [11, с. 23].

Наукові праці з літературознавства відіграють ключову роль у глибшому розумінні сентименталізму в українській літературі та його зв'язку з Півднем України. Дослідники аналізують, як цей регіон вплинув на формування літературного канону, а також яким чином місцевий колорит відобразився в образах, темах і мотивах сентиментальних творів.

Одним із важливих аспектів літературознавчих студій є вивчення емоційної складової творів. Сентименталізм як літературний напрям акцентує на внутрішньому світі людини, її переживаннях, моральних конфліктах і пошуку гармонії. Дослідники, аналізуючи твори, звертають увагу на те, як автори використовували емоційність для передачі унікальності Півдня України. Саме цей регіон із його відкритими степами, багатою природою та теплим кліматом асоціювався зі спокоєм, простотою і водночас глибиною людських почуттів [19].

Іншим важливим напрямом літературознавчих досліджень є аналіз регіонального колориту, який стає однією з характерних рис сентиментальної літератури. Учені вивчають, як через опис пейзажів, побуту та звичаїв Південь України постає в образах гармонійного світу, де панує духовна

близькість людини з природою. У працях з аналізу творів Квітки–Основ'яненка дослідники відзначають символічне значення пейзажів, які стають не лише тлом, але й виразником емоційного стану персонажів [29].

Також літературознавці звертають увагу на культурний контекст, у якому формувався сентименталізм. Південь України був не лише географічною, а й культурною межею, яка поєднувала українські, російські та європейські впливи. Це сприяло формуванню унікального літературного образу регіону, що знайшов відображення у сентиментальній традиції.

Джерела для аналізу образу Півдня України в сентиментальній літературі XIX ст. охоплюють художні твори, етнографічні матеріали, мандрівні записи та наукові дослідження. Їх вивчення дозволяє реконструювати специфічні риси регіону, що стали основою для літературного осмислення в межах сентименталізму, та зрозуміти його вплив на формування національної літературної традиції.

## РОЗДІЛ 2

### ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СЕНТИМЕНТАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ХІХ ст.

#### 2.1. Природа Півдня України: символіка і мотиви

Природа Півдня України у сентиментальній літературі ХІХ століття постає не лише як тло для подій, а й як багатогранний образ, що відображає соціальні, культурні та духовні прагнення героїв. Через символіку природних явищ і мотиви, пов'язані з ландшафтами, автори створюють глибокий художній контекст, який підсилює емоційну напругу та посилює романтичну атмосферу творів.

Однією з центральних тем сентиментальної літератури є прагнення до свободи, і природа виконує тут роль символу волі. У повісті Михайла Коцюбинського *«Дорогою ціною»* образ річки Дунай стає уособленням межі між неволею і бажаною свободою. Річка відокремлює два світи: один – це поневолення і страждання, інший – ідеалізоване життя вільної людини. У тексті це підкреслено словами: *«На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю...»*. У цьому фрагменті видно, як природний об'єкт – Дунай стає метафоричною межею, яку прагнуть подолати герої, щоб знайти омріяну свободу [15].

Ця символіка має глибокі історичні корені. У ХІХ столітті Південь України був зоною складних соціально–політичних перетворень. Утікачі, яких Коцюбинський описує у своїй повісті, є представниками селянства, що прагнуло вирватися з кріпосницької неволі. Після скасування кріпосного права в 1861 році, селянство, яке залишалося економічно залежним від поміщиків, шукало виходу зі свого становища, тікаючи на території, де влада кріпосників була слабшою. Дунай символізував цей шанс на визволення, хоча і був природною перешкодою.

Ще однією важливою символічною складовою твору є степи, які уособлюють простір безмежної волі. Вони зображені не лише як географічний ландшафт, а як простір, де можливе духовне і фізичне звільнення. У момент, коли Остап, герой повісті, долає свою втому, пейзаж стає відображенням його внутрішньої свободи: *«Темна блакить нічного неба почала потроху бліднути. Зі сходу дихнув вітрець і овіяв Остапа. І враз Остапові зробилось весело і легко. Він почувся на волі»*. Це почуття пов'язане із історичним уявленням про степи як про простір, де не існує панщини, а людина зливається з природою, знаходячи в ній свою силу [15].

Степ і річка в українській історії завжди асоціювалися з козацькою вольницею. Південь України, що простягається до кордонів із Дунаєм, є історичною ареною козацьких традицій і боротьби за незалежність. Тому в літературі символіка цих природних об'єктів природно пов'язується з мотивами втечі, спротиву і пошуку волі.

Іван Нечуй–Левицький у своїх творах також майстерно використовує пейзаж для створення контрасту між гармонією природи і соціальною несправедливістю. У романі *«Микола Джеря»* ідилічний опис села Вербівка підкреслює гармонійність природи: *«По обидва береги Раставиці через усе Вербівку стеляться сукупні городи та левади... Усе село наче в розкішних алеях»*. Цей образ служить нагадуванням про красу української землі, її родючість і здатність забезпечувати людину всім необхідним для життя [19].

Однак ця гармонія контрастує з соціальною реальністю. На тлі мальовничих описів природи розгортається історія тяжкої праці та пригнічення селян: *«Довгими рядками стояли молотники на току, наче закопані по пояс в жовтій соломі, і махали ціпами. Курява стояла над током, неначе починалась пожежа...»*. У цьому епізоді природа, яка повинна бути джерелом життя і радості, стає свідком людських страждань. Такий контраст дозволяє автору гостро підкреслити соціальну нерівність і несправедливість [21].

Історично такий контраст має підґрунтя у реаліях панщини, яка була скасована лише в середині XIX століття. Українські селяни, що працювали на землях поміщиків, не мали змоги повністю насолоджуватися плодами своєї праці, адже значна частина врожаю йшла на користь власників. Нечуй–Левицький, описуючи природу, використовує її як символ надії і водночас як нагадування про нездійсненну мрію – гармонійне співіснування людини і світу, що її оточує.

Пейзажі Півдня України у творі також втілюють красу і щедрість цієї землі. Зелені лани, річка Раставиця, залиті сонцем сади створюють атмосферу миру і спокою. Проте саме на цьому тлі стає ще помітнішим трагізм селянського життя, що поєднує ідеалізовану природу і жорстоку дійсність.

У творах Пантелеймона Куліша та Марка Вовчка природа Півдня України стає невіддільною від колективної пам'яті українського народу. У романі Пантелеймона Куліша *«Чорна рада»* степ символізує славне минуле козацької волі: *«Запорожжє іспоконвіку було серцем українським, що на Запорожжі воля ніколи не вмирала...»*. Цей образ степу підкреслює тісний зв'язок між природним простором і боротьбою українців за свободу. Степ, з його відкритими просторами, уособлює не лише географічний ландшафт, але й волелюбність народу, його незламність перед зовнішнім тиском [17].

В умовах багатовікової боротьби за незалежність степи Півдня України стали символом прагнення до свободи, втіленням ідеї козацької державності. Після знищення Запорізької Січі у 1775 році ці землі залишилися місцем, де народ зберігав традиції, мріючи про відновлення втраченої волі. У художньому вимірі природа виступає не просто тлом, а свідком і співучасником історичних подій [17].

Марко Вовчок у повісті *«Данило Гурч»* звертається до символіки річки Дніпро, яка стає образом величчя та стійкості: *«Засиніє старий Дніпро поміж зелених комишів та червоного верболозу, і повстають круті сиві гори»*. Дніпро як одна з ключових природних артерій України несе в собі образ єдності, адже з ним пов'язане життя багатьох поколінь. У літературі він

постає як символ нескореного духу народу, який, незважаючи на випробування, продовжує зберігати свою ідентичність [16].

Сентиментальна література часто ідеалізує природу Півдня України, перетворюючи її на джерело натхнення та гармонії. У романі Івана Нечуя–Левицького *«Микола Джеря»* природа Півдня змальовується як місце, де людина може знайти душевний спокій: *«Дивишся й не надивишся, дишеш й не надишешся тим чистим гарячим та пахучим повітрям»*. Ці мальовничі описи не лише підкреслюють красу пейзажів, але й надають природі символічного значення, як простору, де можлива свобода і злагода [21].

В українському культурному контексті природа завжди мала особливе значення. У період, коли Україна перебувала під тиском імперій, література, звертаючись до мотивів природи, нагадувала про втрачений гармонійний світ. У творах Нечуя–Левицького мальовничі краєвиди символізують ідеалізоване уявлення про життя, яке могло б бути можливим за умов свободи.

Мотив повернення до природи у сентиментальній літературі є також засобом підкреслення духовного коріння народу. Верби, степи та річки постають як метафори єдності з землею і джерела сили для героїв, які прагнуть зберегти свою національну ідентичність. У складних історичних умовах ці символи виступають орієнтиром, нагадуючи про важливість збереження культурних традицій і боротьби за власну свободу.

Символіка природи у сентиментальній літературі Півдня України XIX століття відображає головні історичні аспекти життя народу, зокрема боротьбу за свободу і збереження ідентичності. У творах Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка та Івана Нечуя–Левицького природа постає простором, де герої шукають захисту від соціальної несправедливості та натхнення для боротьби. Степи, річки, зокрема Дніпро й Дунай, символізують волелюбний дух і історичну пам'ять, перегукуючись із реальними міграційними процесами та втечею українців від кріпацтва. Ця символіка несе ідею гармонії, надії та прагнення до кращого майбутнього, підкреслюючи важливість природи як джерела духовної сили та культурної спадщини.

## 2.2. Людина і повсякденність: побут та етнічна ідентичність

У літературі XIX століття Південь України змальовується не лише як простір багатой природи, а й як місце, де злилися багатовікові традиції, складний соціальний контекст і прагнення до свободи. Через твори Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького та Пантелеймона Куліша розкривається повсякденне життя людей цього регіону, їхній побут та етнічна самобутність.

Михайло Коцюбинський у повісті «Дорогою ціною» реалістично та глибоко передає побут і реалії життя мешканців Півдня України у часи панщини, акцентуючи увагу на повсякденних стражданнях і боротьбі за свободу. Історично цей період, який відображено у творі, характеризувався глибокими соціальними протиріччями, що виникли внаслідок кріпацтва, закріпленого законом ще у XVIII столітті, і яке пронизувало всі аспекти життя.

Побут селян, який Коцюбинський описує через історію Остапа та Соломії, відображає життя людей, поневолених системою кріпацтва. Селяни були частиною панської власності, що підтверджується словами: *«Хлоп, повернений у робоче бидло, записаний у господарський інвентар діди́ча разом із волами й кіньми»*. Ця метафора, де людина прирівнюється до худоби, підкреслює жорстокість соціального ладу. Кожен аспект повсякденності був підпорядкований волі пана, а страх перед покаранням чи висилкою ставав частиною щоденного життя [15].

Кріпаки жили в умовах безправ'я, часто піддаючись фізичним і моральним приниженням. Панська сваволя описується через загрозу Остапу: *«З живого шкуру здеру, чисто оббілюю...»*. Ця цитата відображає брутальність і насилля, які визначали повсякденність більшості селян [15].

Разом з тим, побут був наповнений традиціями та звичаями, які зберігали етнічну ідентичність. Український народ, навіть за умов неволі,

підтримував духовну спадщину через пісні, оповіді, віру в Бога і любов до землі. Для селян віра у справедливість і прагнення до волі були тим, що допомагало витримувати випробування.

Втеча героїв є символом не лише фізичної спроби уникнути кріпосного гніту, але й актом духовного бунту проти системи, яка руйнувала людську гідність. Подорож Остапа та Соломії через Бессарабські степи у напрямку Дунаю — це символічний пошук свободи, в якому природа стає одночасно і прихистком, і випробуванням. Втеча героїв є водночас протестом проти соціальної системи й поверненням до ідеалів козацтва. Соломія, переодягнена у чоловічий одяг, долає традиційні гендерні межі, щоб долучитися до боротьби: *«Та чимдуж додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу... на голову шапку — і козак козаком»*. Її рішучість і готовність до дії підкреслюють силу характеру, а також наголошують на загальнонаціональному прагненні до свободи [15].

У творі простежується важливий зв'язок між прагненням героїв до свободи і етнічною ідентичністю українців. Остап, натхненний дідовими розповідями про козацьку звитягу, уявляє себе частиною історичного континууму: *«Воля, воля і воля! Це чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця...»*. Козацька історія стає для героїв прикладом боротьби проти поневолення і джерелом духовної наснаги [15].

Козацтво, яке у творі символізує силу та незалежність, асоціюється з Півднем України. Саме цей регіон у XIX столітті в уявленні багатьох асоціювався з простором свободи, степами і історичним спадком Запорізької Січі. Бессарабські степи, куди тікають герої, зображуються як край волі, де люди могли бути вільними від ярма панщини. Водночас ця втеча ускладнюється реальністю: *«На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя»* [15].

Остап також відчуває зв'язок із природою, яка стає символом його прагнень: *«Він чувся на волі. Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю»*. Ця сцена нагадує про

архетипічний образ українського степу як символу свободи та широти української душі [15].

Описані Коцюбинським реалії не лише передають етнографічний і культурний колорит Півдня України, а й відображають історичну пам'ять народу. Панщина, яка зазнала особливого посилення у XVIII—XIX століттях, сформувала цілий пласт народної культури, де ідеї свободи, протесту та гідності стали ключовими.

Символіка твору вказує на невичерпну силу українців, які, незважаючи на жорстокість умов, прагнули до волі. Через образи Остапа й Соломії, їхній побут і боротьбу, Коцюбинський розкриває загальноукраїнський досвід кріпацтва, пов'язуючи його з історичними традиціями свободи, закладеними в козацькому минулому.

У повісті «Микола Джеря» Іван Нечуй–Левицький не лише створює реалістичний портрет українського села, але й вміло вписує його у ширший історичний контекст соціально–економічного та культурного життя Півдня України. Через опис побуту героїв, їхніх взаємин із природою, обрядів та звичаїв автор підкреслює нерозривний зв'язок між щоденним життям селян і національною ідентичністю, закоріненою в традиціях і боротьбі за гідність.

Природа займає особливе місце в житті селян і формує їхній світогляд. Нечуй–Левицький ретельно зображає краєвиди села Вербівки, які не лише створюють мальовничу картину, а й відображають гармонію людини із природою: *«Між вербами дуже виразно блищить проти сонця біла церква, а коло неї дзвіниця заплуталась у зеленому гіллі старих груш»*. Цей опис вказує на невід'ємну присутність церкви як духовного осередку у житті селян. Одночасно природа стає частиною їхнього побуту, символізуючи рідну землю, яку вони обробляють і люблять [21].

Автор підкреслює, що побут селян у багатьох аспектах залежав від природних умов, які ставали джерелом їхньої праці, культури та натхнення. Річка Раставиця, згадана у творі, є не лише місцем для господарської діяльності (водопостачання, риболовля), а й осередком соціального

спілкування та обрядового життя. Так, образ дівчини, яка набирає воду з річки, співає і прикрашає себе калиною, є уособленням української жінки як носійки етнічних традицій: *«Дівчата кинулись до куща, одломали по маленькій гілці червоної калини з зеленим листям і позаквітчували собі голови»*. Символ калини тут несе глибокий етнокультурний сенс, пов'язаний із красою, жіночністю та зв'язком із землею [21].

Однак Нечуй–Левицький не ідеалізує повсякденне життя селян, показуючи водночас і тягар панщини, що тяжів над кожною сім'єю. Одяг, житло і предмети побуту героїв є символами матеріальної бідності: *«Невеличка хата насилу світилась білими стінами через густий рядок верб»*. Село Вербівка, описане як «розкішне зелене море», приховує за своєю мальовничістю сувору реальність кріпосного життя, де селян примушують працювати на пана. Звернення осавули, який наказує чоловікам і жінкам йти на панщину, звучить грубо і принизливо: *«Завтра чоловіки з косами на лан косити овес, а молодиці з серпами панське жито жать!»*. Це підкреслює механізми експлуатації селян, для яких повсякденність була наповнена важкою працею і безправ'ям [21].

Матеріальна бідність, обмеженість ресурсів, постійна залежність від пана формували у селян прагнення до свободи та соціальної рівності. Це стає рушійною силою для Миколи, який не може прийняти несправедливість і протестує проти принизливих умов життя. Своїм бунтом він втілює не лише особисту боротьбу, а й боротьбу українського селянства за свої права.

Попри всі труднощі, селяни залишалися носіями глибокої національної ідентичності. Їхня культура, заснована на піснях, обрядах і сімейних цінностях, була тим ядром, яке зберігало українські традиції навіть у несприятливих умовах. Миколина мати, говорячи про його читання в церкві, наголошує на важливості релігії і освіченості в народному житті: *«Як заспіває мій Микола в церкві, то я й сама не своя. Б'ю поклони та молюся та хрещусь»*. Ця сцена відображає традиційне уявлення про освіту як шлях до духовного розвитку і соціального піднесення [21].

Музика відіграє важливу роль у житті героїв. Гра Миколи на скрипці, його спів, а також пісні дівчат на панському полі є проявами збереження культури, яка допомагає людям витримати труднощі. Навіть в умовах важкої праці селяни знаходять час на пісню, яка стає способом висловлення внутрішньої свободи.

У контексті XIX століття побут українського селянства, змальований у творі, відображає вплив аграрної реформи 1861 року, яка скасувала кріпацтво, але не вирішила соціальних проблем. Кріпаки, ставши «вільними», залишалися залежними через економічні і соціальні обставини. У повісті це проявляється в житті родини Джері, яка попри тягар панщини і матеріальну бідність зберігає свою етнічну спадщину.

«Микола Джеря» — це не лише художнє зображення побуту селян, а й історичний документ, що відображає суспільні умови, які сформували українську ментальність і культурну ідентичність. Завдяки цьому твору Нечуй-Левицький показав важливість народної культури і традицій у збереженні національного духу навіть у найважчі часи.

У романі «Чорна рада» Пантелеймон Куліш створює глибокий образ побуту і традицій українців XVII століття, які є невід’ємною частиною їхньої етнічної ідентичності. Особливу увагу приділено побуту козацької старшини, укріплених хуторів і культурних звичаїв, що відображають історичний дух Півдня України.

Череванів хутір у Хмарищі, де гостюють герої, є своєрідною ідеалізацією заможного козацького господарства. Його опис розкриває поєднання природної гармонії і продуманої оборонної архітектури, що було характерним для Півдня України в добу Руїни. Куліш підкреслює, що хутір не лише мальовничий, але й добре укріплений: *«Череваневе Хмарище обняла річка з зеленими плавами, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька...»*. Це детально відображає тогочасну необхідність оборони від зовнішніх загроз, зокрема татарських і польських нападів, а також демонструє організацію життя в умовах постійної небезпеки. Оборонна вежа,

дубові ворота й укріплення є прикладом архітектури, яка поєднувала військові функції та життєздатність у ізольованих умовах [17].

Природа навколо хутора, насичена лісами, річками й зеленими луками, уособлює благодатну землю Півдня, що давала можливість козакам бути самодостатніми і господарськи незалежними. У цьому описі Куліш відображає історичну реальність козацьких хуторів, які слугували не тільки житлом, а й стратегічними пунктами, що забезпечували автономію та безпеку їхніх власників.

Етнічна ідентичність козаків, їхні традиції і культура стають центром роману. Через образ бандуриста–божого чоловіка Куліш підкреслює важливість історичної пам'яті в житті козацтва. Його пісні, думи про боротьбу, славу і минулі перемоги є носієм народної культури та способом збереження національної свідомості: *«Божий чоловік грав думи, а Черевань сміявся, гладячи своє черево»*. Ця сцена відображає різницю між поколіннями: для одного пісні є емоційним переживанням минулого, тоді як для іншого – фоном до безтурботного життя. Однак сама присутність бандуриста нагадує про вічну боротьбу за свободу, яка формувала сутність козацького побуту [17].

Традиція гостинності також є важливою рисою, яка визначає життя на Півдні України. Череван, будучи заможною людиною, демонструє щирі привітність і відкритість. Це підкреслює роль соціальних зв'язків і взаємодопомоги, які мали вагоме значення в складних умовах тогочасного життя. Гостинність, розділення трапези і повага до гостей були не лише рисами індивідуального характеру, але й частиною народної етики, яка формувала єдність громади.

З історичної точки зору, побут, змальований Кулішем, є узагальненим образом козацького світу, в якому поєдналися оборонні потреби, господарська діяльність і глибока повага до культурних традицій. Це показує, як Південь України став осередком формування національної ідентичності в часи Руїни, коли боротьба за свободу і самозбереження стала основним викликом для

народу. Роман «Чорна рада» не лише передає атмосферу часу, а й акцентує на культурній спадщині, яка була ключовим чинником етнічного самовизначення українців.

У всіх трьох творах Південь України постає як простір, де побут і етнічна ідентичність взаємопов'язані. Щоденне життя селян і козаків відображає глибокий зв'язок із природою, традиціями та історією. Через символіку побутових речей, обрядів і пісень автори показують, як навіть у складних умовах люди зберігають свою культуру й прагнення до свободи.

### 2.3. Південь України як простір свободи і романтичної уяви

Південь України в літературі XIX століття займає особливе місце як символ простору, що дарує людині відчуття свободи й натхнення. У творах Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя–Левицького та Пантелеймона Куліша цей регіон постає не тільки як географічна територія, але й як культурний і історичний ідеал волі. Опис степів, річок та життя, пов'язаного з ними, свідчить про те, як глибоко південноукраїнський простір укорінився в національній уяві як оаза свободи та нездоланного духу.

У повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» Південь України постає як простір втечі від гноблення, символ волі та надії на краще життя. Цей регіон із безкрайними степами та величним Дунаєм уособлює прагнення до свободи, яку герої твору, Остап і Соломія, шукають, долаючи небезпеки та перешкоди. Дунаї і степи, як географічний простір, набувають символічного значення: вони стають межею між поневоленням і шансом на звільнення, мрією про незалежне життя.

Коцюбинський підкреслює цю символіку через описи природи, які наповнені свободолобним духом. *«На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява...»*. Безмежність цих краєвидів створює атмосферу свободи, яка водночас здається досяжною і недосяжною. Для героїв степи стають своєрідним випробуванням, де вони повинні не лише

фізично подолати простір, але й довести свою здатність протистояти страхам і жорстокій реальності [15].

У культурній свідомості того часу Південь України нерідко асоціювався з територією, де можна було уникнути кріпацького гніту. Після ліквідації Запорозької Січі в 1775 році саме ці землі стали притулком для втікачів, які не змирилися з соціальною несправедливістю. Бессарабські степи та береги Дунаю були не лише географічним місцем, а й символом нового життя, яке пропонувало свободу від утисків. Уявлення про Південь як про «землю обітовану» було настільки сильним, що навіть при небезпеці переслідувань люди йшли на ризик.

Коцюбинський реалістично змальовує труднощі, які чекали на втікачів. Він пише: *«На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя»*. Ця картина відображає не тільки прагнення людей до свободи, але й ті страшні жертви, які вони були готові принести заради неї. Влада, представлена у творі через переслідувачів, символізує непоступливість і прагнення утримати контроль над кріпаками, перетворюючи боротьбу за свободу на справжнє випробування [15].

У цьому контексті Південь України виглядає не лише як фізичний простір, а й як символ мрії, яка живе у свідомості людей. Для Остапа і Соломії цей регіон стає не просто метою, а способом залишатися вірними своїм ідеалам. Прагнення до свободи, яке вони втілюють, перегукується з історичними настроями українського народу XIX століття, коли ідея визволення набувала дедалі більшої актуальності.

Південь України в уяві тогочасного суспільства також набуває романтичних рис. Простори, де немає панщини, сприймалися як територія можливостей, де люди могли побудувати нове життя, зберігаючи свою гідність і незалежність. Саме тому в літературі цього періоду такі місця часто описуються з елементами ідеалізації. У *«Дорогою ціною»* це особливо помітно в описах природи, де степи асоціюються з чимось величним і

безмежним, що відображає прагнення українського народу до незалежності та волі.

У творі «Микола Джеря» Івана Нечуя–Левицького Південь України постає як унікальний простір, де природа і людина перебувають у гармонії, попри соціальні та історичні виклики. Автор через мальовничі описи пейзажів підкреслює зв'язок українського селянина з рідною землею, що для багатьох була єдиним прихистком у важкі часи кріпацтва. Річка Раставиця, луки й безкраї поля, описані як *«безкраї лани зеленого збіжжя, що дрімали серед тихої ночі...»*, символізують не лише красу природи, а й душевний спокій, до якого прагне Микола Джеря [21].

Для Миколи Південь України є своєрідним простором духовного оновлення. Він знаходить у природі не лише фізичний прихисток, але й силу для опору соціальному гнобленню. У моменти самотності чи роздумів про долю свого народу герой відчуває себе частиною цього безкрайого пейзажу. Історично українські селяни бачили природу як союзника в боротьбі за виживання, адже вона дарувала не лише їжу, а й можливість сховатися від переслідувачів чи знайти внутрішній спокій.

Безмежність степів і плавна течія річок підкреслюють ідею свободи, яка була однією з найважливіших цінностей українського народу. У культурному контексті XIX століття природа Півдня України асоціювалася зі стійкістю, красою і потенціалом для оновлення. Для кріпаків, таких як Микола, ці землі ставали місцем, де можна було втекти від панщини і знайти гармонію з собою. Південь України набуває символічного значення – він уособлює можливість порятунку, духовної свободи та єднання з природою.

У «Чорній раді» Пантелеймона Куліша Південь України асоціюється із золотим віком козацької вольності та гармонійним устроєм життя, який романтизували літератори й історики XIX століття. Автор змальовує Череванів хутір у Хмарищі як затишний куточок, що символізує єдність людини з природою. Образ хутора, оточеного гаями та річкою, підсилює уявлення про ідилію: *«Річка з зеленими плавами, лозами й очеретами...»* – ці

рядки переносять читача в простір, де мир і краса природи створюють атмосферу спокою та гармонії [17].

Південь, у романі, водночас є ідеалізованим минулим, яке пов'язує із Запорозькою Січчю, і простором для роздумів про майбутнє. Куліш використовує романтичні уявлення про козацьке братерство і свободу, щоб передати мрію про справедливий і рівноправний суспільний устрій. Пейзажі, описані в романі, не лише створюють атмосферу, а й передають образ вільного козацького світу, який уже почав руйнуватися під тиском соціальних і політичних змін.

Для тогочасного українського суспільства Південь був символом не лише природної краси, а й історичного коріння, пов'язаного із боротьбою за свободу. Запорозька Січ, як уособлення вільного устрою, надихала багатьох письменників, зокрема Куліша, створювати образи, сповнені гордості за національну ідентичність. Однак роман також нагадує, що ця ідеалізована вольниця – частина минулого, яка поступово зникає. Простір Півдня України тут набуває не лише символічного значення, а й функції нагадування про необхідність зберігати ті цінності, які зробили його джерелом романтичної уяви та національної гордості.

Південь України у творах XIX століття втілює багатовимірну символіку свободи й романтики. Через образи степів, річок і козацької вольниці цей регіон постає як місце, де людина може відчувати гармонію з природою і звільнитися від соціальних обмежень. Літературний Південь, глибоко укорінений в історичному досвіді, продовжує жити в українській національній уяві як простір волі, боротьби і натхнення.

### РОЗДІЛ 3

## ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «ОБРАЗ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СЕНТИМЕНТАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.» У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

### 3.1. Аналіз шкільних підручників з історії України

Аналізуючи зміст підручників із історії України для 9 класу, зокрема видань авторів Гісема та Мартинюка, Скирди І.М., можна побачити, як Південь України представлений як унікальний регіон із багатою історією, що став центром суспільних, економічних і культурних змін у першій половині ХІХ століття. Цей регіон, оспіваний у сентиментальній літературі того періоду, викликає інтерес своєю романтичною аурою, багатонаціональним населенням і великими можливостями для переселенців.

У підручниках наголошується, що колонізація Півдня України наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття стала важливим соціальним експериментом. В умовах кріпосницької Російської імперії ці землі намагалися заселити вільними переселенцями, що створювало унікальну ситуацію. Указ Катерини ІІ про звільнення нових земель від кріпосництва мав на меті не лише освоєння малозаселених територій, а й формування нових соціальних структур. Як зазначено в підручнику Гісема і Мартинюка, більшість населення регіону складали вільні селяни, іноземні колоністи та міщани, що значно відрізняло Південь від інших регіонів імперії, де кріпацтво домінувало [9].

Економічний розвиток Півдня у першій половині ХІХ століття посідав центральне місце в образі цього регіону. В усіх аналізованих підручниках підкреслюється важливість родючих чорноземів і стратегічного розташування регіону. Одеса, Херсон, Миколаїв та інші портові міста перетворилися на головні центри експорту пшениці та вовни. Як зазначає Скирда, вже до середини ХІХ століття Одеса стала провідним портом у

Чорноморському регіоні, через який українська пшениця потрапляла на ринки Європи.

Сентиментальна література часто використовувала економічний образ Півдня як символ оновлення та перспектив. Романи та повісті описували степи, вкриті золотим колоссям, трудолюбивих селян, а також жваву торгівлю в портах. Ці деталі створювали ідеалізований образ регіону як землі, що поєднує традиційну селянську культуру з модернізацією. У підручнику Гісема і Мартинюка звертається увага на те, що економічна діяльність Півдня сприяла переорієнтації торгівлі Лівобережжя та Правобережжя України. Через південні порти українські товари отримали доступ до світових ринків, що значно вплинуло на економічний розвиток усього регіону [9].

Ця економічна динаміка знайшла відображення і в сентиментальній літературі. У таких творах степ і море часто зображуються як символи відкритості, руху й оновлення. Пейзажі, що оспівувалися в літературі, відображали природну красу регіону та його економічний потенціал. Це створювало синтез емоційного і матеріального, підсилюючи образ Півдня як простору гармонії між природою, працею та людиною.

Етнічна строкатість Півдня України була не лише особливістю, але й важливим наслідком як народної колонізації, так і імперської політики. Як зазначається у підручнику О. В. Гісема та О. О. Мартинюка, у регіоні проживали українці (74% населення), росіяни (12%), молдавани (9%), а також болгари, німці, греки, серби та кримські татари. Це різноманіття було обумовлене значним переселенням, яке стимулювалося імперським урядом, що заохочував переселенців через різноманітні пільги, включно зі звільненням від податків. О. Гісема зазначає, що *«переселення іноземців та внутрішніх мігрантів стало важливим чинником господарського освоєння регіону»* [9].

Етнічна взаємодія в регіоні сформувала унікальний культурний ландшафт. У підручнику наголошується, що народи, які заселяли Південь,

приносили із собою власні традиції, звичаї, ремесла, що взаємно збагачувало культуру регіону.

Це етнічне розмаїття відображалось і в сентиментальній літературі першої половини XIX століття. Автори часто використовували екзотичні деталі, зокрема описували побут та звичаї кримських татар, елементи грецької та німецької культур, щоб створити романтизований і привабливий образ Півдня. Образ кримських татар у літературі сприймався як символ збереження давніх традицій у контексті швидких соціальних змін.

Соціальна структура Півдня України значно відрізнялася від інших регіонів Наддніпрянщини. Указ Катерини II визначав ці території як простір, де мали заселятися лише вільні поселенці, але кріпацтво, як зазначає підручник Гісема і Мартинюка, не було повністю скасоване. У Таврійській губернії, наприклад, кріпаки складали лише близько 6,5% населення. Решта населення — державні селяни та іноземні колоністи — мали значну економічну свободу, володіли земельними ділянками, могли продавати і купувати землю, що стимулювало розвиток господарства.

Згідно з даними О. Гісеми, кількість кріпосних селян поступово зменшувалася, оскільки поміщики регіону надавали перевагу вільнонайманий праці, вбачаючи її більшу ефективність. Цей феномен Півдня став частиною ширшої економічної тенденції, яка була відображена у творах сентиментальної літератури. Романтизована праця вільних людей, які освоювали родючі степи, знаходила особливе місце в текстах, де акцентувалися можливості, які відкривалися перед переселенцями [9].

У підручнику зазначено, що *«на Півдні швидко виникали нові села та міста, де населення мало змогу обирати власне заняття відповідно до попиту на продукцію та особистих вподобань»*. Ця атмосфера свободи, помножена на природну родючість степів, зробила Південь символом працьовитості та господарської самореалізації, що підкреслювалося у літературі. Автори творів створювали ідеалізовані образи, в яких свобода праці поєднувалася з духом оновлення [9].

Шкільні підручники з історії України для 9 класу пропонують ґрунтовне уявлення про історичні процеси, які формували Південну Україну в першій половині XIX століття. Демографічні, економічні та соціальні трансформації, описані в них, перегукуються з образом Півдня, створеним сентиментальною літературою цього періоду. Цей образ поєднує ідеї свободи, економічного процвітання та культурного розмаїття, що дозволяє побачити регіон у новому, більш романтичному світлі.

### 3.2. Методичні рекомендації щодо інтеграції літературних образів у викладання історії

Інтеграція літературних творів у викладання історії України поглиблює знання учнів, створює емоційний зв'язок із матеріалом і сприяє розвитку критичного мислення. Твори Михайла Коцюбинського («Дорогою ціною»), Івана Нечуя–Левицького («Микола Джеря»), Пантелеймона Куліша («Чорна рада») допомагають розкрити соціальні, культурні та економічні аспекти історії Півдня України. На основі аналізу цих творів і підручників з історії нами розроблено методичні рекомендації.

Інтеграція цих текстів у викладання історії дозволить:

- Розвивати в учнів емоційне сприйняття історії та розуміння впливу соціальних умов на життя людей.
- Поглибити знання про культуру, побут, соціальні стосунки та етнічну різноманітність Півдня України.
- Заохочувати до порівняння художніх і документальних джерел.
- Формувати критичне мислення та здатність до аналізу міждисциплінарної інформації.

На уроках, що стосуються освоєння південних земель, рекомендується використовувати уривки з творів, які відображають географічні та історичні особливості регіону. У повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» описано Дунай як межу між неволею та свободою: *«На півдні Бессарабії, од*

*бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю...»*. Учні можуть обговорювати цей уривок у контексті реальних історичних переселень і прагнення до визволення з кріпацтва.

Методика порівняння може бути використана для глибшого осмислення соціальних процесів. Учні можуть зіставляти дані з підручників, наприклад, статистику етнічного складу регіону чи економічний розвиток, із літературними описами культурності й природних багатств. У творах Пантелеймона Куліша, наприклад, показано романтизований образ Півдня як місця гармонійного співіснування людей і природи: *«Річка з зеленими плавами, лозами й очеретами...»*. Це допоможе учням усвідомити, як художня література формувала уявлення про регіон.

Для формування міждисциплінарного підходу можна проводити інтегровані уроки, на яких літературні тексти аналізуються паралельно з історичними подіями. Під час вивчення теми колонізації південних земель варто розглянути повість «Микола Джеря» Івана Нечуя–Левицького, де степ постає як символ свободи. Цей підхід допоможе учням зрозуміти історичний контекст, а також поглибити знання про емоційні та соціальні аспекти життя.

Ефективним методом активного навчання є рольові ігри, у яких учні уявляють себе героями творів або історичними постатями. Рекомендується організувати дискусію між персонажами твору Михайла Коцюбинського та реальними історичними переселенцями, які описані у підручниках. Також учням можна запропонувати створити творчий проєкт — ілюстрацію, що поєднує літературні та історичні аспекти, наприклад, карту подорожі Остапа й Соломії через Бессарабські степи до Дунаю.

Дискусії сприяють розвитку критичного мислення й аналітичних навичок. Питання на зразок «Як сентиментальна література формує уявлення про історичну реальність?» або «Чи можна вважати Південь України прикладом гармонійного співіснування культур?» стимулюють учнів до глибокого осмислення матеріалу.

Практичні завдання, наприклад, написання есе або створення презентації на тему «Південь України у художній та історичній інтерпретації», допомагають учням інтегрувати отримані знання та творчо переосмислити їх. Окремі групи можуть зосередитися на економічному розвитку, соціальних аспектах чи символічних образах регіону, використовуючи літературні цитати та історичні факти.

На уроках варто використовувати карти, ілюстрації та фотографії, які відображають краєвиди Півдня України. Ілюстрації краєвидів Одеси чи степів можна доповнити описами із творів Нечуя–Левицького або Куліша, створюючи емоційний зв'язок із минулим. Учні зможуть порівнювати художні описи з реальними обставинами.

Для учнів 9 класів доцільно запропонувати дослідницькі завдання, наприклад, підготовку рефератів на тему «Соціально–економічні трансформації Півдня України у літературі XIX століття». Такі завдання сприяють глибокому аналізу взаємозв'язків між літературними й історичними подіями.

Учителям рекомендується створювати інтерактивні завдання, такі як хронологічні таблиці, інтерактивні карти чи електронні книги, де літературні описи поєднуються з історичними фактами. Це дозволить учням краще засвоїти матеріал і зробить уроки більш цікавими.

Через аналіз літературних образів та історичних фактів учні зможуть емоційно пережити події минулого. Дослідження почуттів героїв Коцюбинського чи Нечуя–Левицького допоможе усвідомити прагнення до свободи, яке було характерним для українського селянства XIX століття.

Інтеграція літературних образів Півдня України в шкільний курс історії сприяє формуванню цілісного уявлення про історичні події та процеси. Література додає емоційного й естетичного виміру до фактів, дозволяючи учням глибше зрозуміти, як історичний контекст впливав на повсякденність і свідомість людей. Використання творів Коцюбинського, Нечуя–Левицького та Куліша у навчанні історії не лише робить уроки цікавішими, але й

допомагає усвідомити важливість культурної спадщини та її зв'язок із минулим України.

## ВИСНОВКИ

Дослідження на тему «Образ Півдня України у сентиментальній літературі першої половини XIX століття» дозволило ґрунтовно розглянути, як цей регіон відображався в літературній традиції того часу, які елементи його образу були ключовими в сентиментальному дискурсі та як літературні інтерпретації Півдня співвідносилися з реальними соціокультурними процесами.

Аналіз літературних творів, історичних джерел та наукових досліджень дав змогу розкрити особливості формування цього образу, його зв'язок із історичними реаліями та символічну роль у становленні національної свідомості. Виконання поставлених завдань підтвердило значущість Півдня України як літературного, історичного та культурного феномена, що посідав центральне місце у сентиментальній традиції XIX століття.

Аналіз історіографії вивчення сентиментальної літератури та образу Півдня України засвідчив, що сентименталізм, попри свою загальноєвропейську природу, набув в українській літературі своєрідного характеру. Дослідники зазначають, що український сентименталізм був глибоко пов'язаний із соціальними процесами та національною культурною ідентичністю, відображаючи водночас боротьбу за свободу, романтизацію народного життя та ідеалізацію природи.

Наукові праці, присвячені цій темі, підтверджують, що українські письменники першої половини XIX століття активно використовували сентиментальні мотиви для конструювання образу Півдня України як місця, де переплелися історична пам'ять, соціальні протиріччя та ідеалізовані уявлення про волю. Водночас історіографічний огляд показав, що питання ролі Півдня України в українському сентименталізмі досі не було системно осмислене, що підкреслює наукову новизну проведеного дослідження.

Джерельна база роботи включала художні тексти, мемуарну літературу, етнографічні записи, історичні матеріали та публіцистику XIX століття, що

дозволило розкрити особливості літературного зображення Півдня України з різних перспектив. У дослідженні було проаналізовано такі головні твори, як «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського, «Микола Джеря» Івана Нечуя–Левицького, «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, які репрезентують різні аспекти цього регіону – від його природної краси до соціального контексту й боротьби за гідність. Літературні тексти відобразили складні історичні умови, в яких перебувала Україна у XIX столітті, підкресливши водночас як реальні проблеми, так і романтизоване бачення регіону як простору свободи та внутрішнього оновлення.

Теоретичний аналіз особливостей сентиментальної літератури виявив, що цей напрям в українському письменстві характеризувався емоційністю, ідеалізацією народного життя, акцентом на внутрішньому світі людини, важливою роллю природи у формуванні характеру героїв. Саме ці принципи стали визначальними у змалюванні Півдня України як унікального регіону, де природа і людина постають у нерозривній єдності.

Літературний образ Півдня України у сентиментальній традиції XIX століття відзначається багатогранністю та символічною насиченістю. Він формувався через поєднання природних мотивів, символіки степів, річок, безкраїх просторів, що стали уособленням волі та внутрішньої свободи людини. Південь України у творах українських письменників цього періоду виступає не просто як географічна територія, а як культурний і історичний міф, простір історичної пам'яті, боротьби, романтичної мрії.

Символіка степу втілює безмежність та випробування, річки – межу між неволею та визволенням, а міста – осередки культурного, економічного і соціального розвитку. У цьому контексті сентиментальна література сприяла утвердженню Півдня України як особливого образного коду української культури, який зберіг свою актуальність і в подальшій літературній традиції.

Соціокультурні аспекти життя населення Півдня України першої половини XIX століття, представлені в літературі, охоплюють побут, етнічну ідентичність, традиції, соціальну нерівність. У творах цього періоду

розкриваються соціальні контрасти регіону: з одного боку, ідеалізована картина степів, волі, гармонії людини з природою, а з іншого – реальні проблеми селян, кріпаків, переселенців, які борються за гідне життя. Літературні тексти яскраво демонструють складну соціальну структуру регіону, де співіснували вільні козаки, іноземні колоністи, кріпаки, міщани, дрібні торговці та великі землевласники.

Зокрема, у повісті *«Дорогою ціною»* Коцюбинський зображує тяжке становище селян–кріпаків, які змушені тікати в пошуках свободи. У романі *«Микола Джеря»* Нечуй–Левицький звертає увагу на соціальну несправедливість і прагнення людини до самореалізації. Побутові сцени, змальовані в цих творах, підтверджують історичні дані про складні соціально–економічні умови, які змушували людей залишати рідні землі в пошуках кращої долі. Література, таким чином, не лише відтворює реалії тогочасного життя, а й стає важливим джерелом для розуміння культурної ідентичності населення Півдня України.

Південь України як простір свободи і романтичної уяви у сентиментальній літературі відіграє ключову роль у формуванні ідеї втечі, опору несправедливості, гармонії людини з природою. У творах цього періоду степи та річки символізують не лише фізичний простір, де можна знайти свободу, а й внутрішній вибір героя – здатність протистояти обставинам, шукати кращого майбутнього, долати випробування. У *«Дорогою ціною»* річка Дунай стає символом межі між неволею та свободою, а степи – простором, де герой відчуває волю, хоч і стикається з труднощами.

У романі Куліша *«Чорна рада»* Південь України поданий як місце козацької слави, осередок боротьби за державність, що закарбувалося в національній пам'яті. Завдяки сентиментальній традиції цей регіон набуває романтичного ореолу, стає не лише географічним простором, а й символом волелюбності, боротьби, історичного спадку українського народу. Таким чином, література цього періоду сприяла утворенню Півдня України як

образу, що поєднує реальність і романтичну уяву, де людина, природа і історія тісно переплітаються.

Аналіз шкільних підручників з історії України для 9 класу показав, що Південь України першої половини XIX століття представлений переважно як територія економічного розвитку, колонізації та багатонаціональності. Наголошується на соціально–економічних процесах, таких як формування великих маєтків, освоєння земель, переселенська політика, розвиток портових міст. Проте емоційний і культурний вимір регіону залишається недостатньо висвітленим. Уроки історії часто зосереджені на фактичних подіях, тоді як літературний дискурс може доповнити цей матеріал, створивши емоційний зв'язок учнів із минулим.

Включення художньої літератури до навчальної програми дозволить не лише глибше зрозуміти особливості історичного розвитку Півдня, а й побачити його очима тогочасних письменників, які відображали побут, культуру, боротьбу за свободу через персонажів і символічні образи. Поєднання історичних фактів та літературного підходу допоможе формувати комплексне уявлення про регіон та його значення у національній історії.

Розроблені методичні рекомендації передбачають інтеграцію сентиментальної літератури у викладання історії України з метою створення міждисциплінарного підходу до вивчення минулого. Використання текстів Коцюбинського, Нечуя–Левицького, Куліша на уроках історії сприятиме розвитку критичного мислення, уміння аналізувати першоджерела, формуванню історичної свідомості.

Методичні підходи передбачають аналіз літературних текстів у контексті історичних подій, обговорення реальних соціально–економічних обставин, які відображені в художніх творах, а також впровадження інтерактивних завдань, зокрема рольових ігор, написання есе, творчих проєктів, що стимулюватимуть учнів до самостійного осмислення матеріалу. Акцент зроблено на компаративному аналізі літературних образів і історичних фактів, що дозволяє формувати глибше розуміння зв'язку між

художньою творчістю та суспільними процесами. Таким чином, запропоновані методичні розробки сприятимуть гуманізації історичної освіти, перетворенню її на живий, багатогранний процес пізнання минулого.

Отже, дослідження продемонструвало унікальність Півдня України як літературного та історичного простору, який у сентиментальній літературі XIX століття набуває символічного значення боротьби за волю, гармонії з природою та багатокультурності. Аналіз художніх текстів дозволив виявити взаємозв'язок літератури, історії та соціальних трансформацій, а також запропонувати практичні підходи до використання цього матеріалу в освітньому процесі.

Літературний образ Півдня України є не лише художньою концепцією, а й культурним кодом, що відображає національні ідеали волі, гідності, єдності з природою та історичною пам'яттю. Включення цього матеріалу в освітню програму дозволить розширити горизонти сприйняття історичних подій, формувати критичне мислення та стимулювати учнів до глибшого аналізу минулого через призму літератури.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батенко Г. Південноукраїнський регіон: французька складова (кінець xviii–xix століття) | південний архів (історичні науки). URL: <https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/9> (дата звернення: 16.02.2025).
2. Білецька Н. *Жанр тревелогу на українському книжковому ринку*. Коло : книгознавчий часопис. 2013. № 5. С. 41–44.
3. Божко Л. Д. *Мотив подорожі та туристичної поїздки в українській літературі*. Вісн. Нац. академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2013. № 4. С. 231–235.
4. Борзенко О. І. *Сентиментальна «провінція»: (Нова українська література на етапі становлення)*. Харків : націон. ун–т ім. В. Н. Каразіна, 2006. 322 с.
5. Водотика С., Савенок Л. *Літописне олешия в контексті історії України*. 2023. № 14. С. 19–40. URL: <https://doi.org/10.15407/mics2022.02.019> (дата звернення: 26.01.2025).
6. Возняк М. *Історія української літератури*. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Mykhailo\\_Vozniak/Istoriia\\_ukrainskoi\\_literatury\\_Tom\\_1/](https://chtyvo.org.ua/authors/Mykhailo_Vozniak/Istoriia_ukrainskoi_literatury_Tom_1/) (дата звернення: 26.01.2025).
7. Воронянський О. В. *Історія України : навч. посіб.* Харків : Парус, 2007. 544 с.
8. Гісем О. *Підручник з Історії України. Для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням історії. 9 клас*. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/gisem-ukraine-history-deep-level-9-class/4.php> (дата звернення: 26.01.2025).
9. Гісем О., Мартинюк О. *Історія України за 9 клас*. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/istoriya-ukrainy-pidruchnyk-dlya-9-klasu->

[zagalnoosvitnih-navchalnyh-zakladiv-gisem-o-v-martynyuk-o-o.pdf](#) (дата звернення: 25.01.2025).

10. Гончар О. *Жанри мандрівної прози в сучасній українській літературі: культурологічні аспекти*. Коло : книгознавчий часопис. 2013. № 5. С. 64–67.

11. Дідух–Романенко С. *Подорожні нотатки: визначення, особливості, еволюція жанру*. Коло : книгознавчий часопис. 2013. № 5. С. 22–25.

12. Дорошева А. О. *Самоврядування в приморських містах Півдня України в другій половині XIX ст.* : дис ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса, 2009. 195 с.

13. Дробний В. Роль єврейського населення у соціально–економічному розвитку одеського повіту херсонської губернії кін. XIX – поч. XX ст. | південний архів (історичні науки). URL: <https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/46> (дата звернення: 16.02.2025).

14. Константінова В. М. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роках)*. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. 569 с.

15. Коцюбинський М. Дорогою ціною. URL: <https://osvita.ua/school/literature/k/70336/files.html> (дата звернення: 26.01.2025).

16. Кузьма О. *Історія Української літератури першої половини XIX століття*. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/72316> (дата звернення: 26.01.2025).

17. Куліш П. Чорна рада. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1084> (дата звернення: 26.01.2025).

18. Лімборський І. В. *Сентименталізм в українській літературі : (перша половина XIX ст.)* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 „Українська література”. К., 1995. 18 с.

19. Михайленко Г. Образ міст півдня України у подорожніх путівниках XIX століття.  
URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Cheremisin\\_Oleksandr/Obraz\\_mist\\_Pivdnia\\_Ukrainy\\_u\\_podorozhnikh\\_putivnykakh\\_KhIKh\\_stolittia.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Cheremisin_Oleksandr/Obraz_mist_Pivdnia_Ukrainy_u_podorozhnikh_putivnykakh_KhIKh_stolittia.pdf) (дата звернення: 26.01.2025).
20. Моштаг Є. *Стилістично–дискурсивна характеристика сучасної жіночої мандрівної прози.*  
URL: [http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/dis\\_Moshtagh.pdf](http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/dis_Moshtagh.pdf) (дата звернення: 26.01.2025).
21. Нечуй–Левицький І. *Микола Джеря.*  
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=908> (дата звернення: 26.01.2025).
22. Освітній дискурс.  
URL: [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736490/1/ODискурс-44\(4-6\)-2023%20\(LIB01\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736490/1/ODискурс-44(4-6)-2023%20(LIB01).pdf) (дата звернення: 24.01.2025).
23. Особливості літературного процесу на Україні у XIX ст.  
URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10421/> (дата звернення: 26.01.2025).
24. Представники сентименталізму в літературі.  
URL: <https://dovidka.biz.ua/predstavnyky-sentymentalizmu-v-literaturi/> (дата звернення: 26.01.2025).
25. Приймак О. М. *Соціальна історія селянства Півдня України кінця 19 – початку 20 століть* : дис. ... д-ра іст. наук. Запоріжжя, 2013. 439 с.
26. Сентименталізм, романтизм, реалізм і їхні ознаки.  
URL: <https://zno.if.ua/?p=3344> (дата звернення: 26.01.2025).
27. Серебрянська О. *Освітній дискурс як платформа для міжкультурної комунікації.*  
URL: [https://www.researchgate.net/publication/350327513\\_Osvitnij\\_diskurs\\_ak\\_platforma\\_dla\\_mizkulturnoi\\_komunikacii](https://www.researchgate.net/publication/350327513_Osvitnij_diskurs_ak_platforma_dla_mizkulturnoi_komunikacii) (дата звернення: 24.01.2025).

28. Скирда І. *Історія України 7–9–класи.*  
URL: <https://bnd.gnedu.vn.ua/wp-content/uploads/2022/09/Історія-України-7-9-класи-Серія-Рятівник.pdf> (дата звернення: 12.01.2025).
29. Ткач А. *Дискурс сентименталізму в творчості Г. Квітки-Основ'яненка.* URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7036/1/Алла%20Ткач.pdf> (дата звернення: 26.01.2025).
30. Трубчанінов С. Історична географія як дослідницьке поле для учених Півдня України (XIX–початок XX ст.). URL: [http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/eminak\\_2016\\_3\(1\)\\_20.pdf](http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/eminak_2016_3(1)_20.pdf) (дата звернення: 16.02.2025).
31. Українські схід і південь у сучасній українській літературі. URL: <https://www.identity.org.ua/ukrainski-skhid-i-pivden-u-suchasni-ukrainskii-literaturi/> (дата звернення: 26.01.2025).
32. Чик Д. Ч. *Проза Г. Квітки-Основ'яненка і англійський сентименталізм* : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2008. 2017 С.
33. Шокалюк О. І. *Історія України* : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. літ., 2004. 276 с.